

Ulrich Beck

A világ metamorfózisa

Lányi András könyvismertetése*

The Metamorphosis of the World címmel tavaly, halála után megjelent könyvének bevezetőjében Ulrich Beck, a világhírű német szociológus hangsúlyozza, hogy nem egy átalakuló, ilyen vagy olyan tulajdonságát változtató világról beszél, hanem teljes átváltozásról. Az ezredfordulón szerinte egy másik világba léptünk, amit nem írhatunk le a régi fogalmakkal. Beck már a nyolcvanas évek elején, a *Kockázat-társadalomban* (Századvég Kiadó, Budapest, 2003) eredeti módon értelmezte a késő-modernitás válságtüneteit, ezért nagy várakozással láttam hozzá az életművet lezáró, az összegzés szándékával megírt mű olvasásához, és annál nagyobb csalódással tettem le azt.

Amit a változások nagyságrendjéről és beláthatatlan következményeiről ír, azzal persze nehéz volna vitába szállni. A klímaváltozás olyan viszonyokat teremt bolygónkon, amilyenekkel a Homo sapiens még nem találkozhatott, s korántsem biztos, hogy képes lesz alkalmazkodni hozzájuk. Az élet fogalma is mást jelent majd egy olyan nemzedéknek, amely tulajdonságait, egészségét, képességeit a gén-technológia fejlődésének köszönheti, szerveit pedig adott esetben a nemzetközi szervkereskedelemnek. A legalapvetőbb emberi kapcsolatot, a szülő–gyermek viszony is elveszíti erkölcsi egyértelműségét, és inkább technikai vagy üzleti ügyletté válik az olyan esetekben, mint amikor az ismeretlen spermadonor által egy New York-i laboratórium-ban megtermékenyített petesejtből kifejlődő magzatot indiai béranya hozza világra, egy tetszőleges nemű „apából” és „anyából” álló európai házaspár megrendelésére. (Beck ebből csupán a kozmopolitizáció elkerülhetetlenségére következtet, okfejtésétől idegen az etikai esszencializmus, amely a szülő és a szülés között összefüggést feltételez. Egy ökoetika, mondjuk, nehezen tudna ettől eltekinteni, hiszen problematikusnak találja az emberi képességek korlátlan helyettesítését technikai beavatkozással.) Közhelynek számít ma már az is, hogy az informatikai és távközlési hálózatok a maguk átláthatatlan, ámde könnyen manipulálható adattömegével, a felhasználási lehetőségek végtelen sokaságával többé nem közvetítik a valóságot, inkább előállítják azt, és mi, „netizenek” leginkább a magunk szötte hálózatok virtuális világának vagyunk lakói. Nincs is más választásunk, mivel az

* Lányi András egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar.

elhagyott régi valóság dűledezik, úgyszólván lakhatatlan. Földtörténeti léptékű fajpusztulás kortársai vagyunk, és egyetlen évszázad leforgása alatt sikerült megmérgeznünk bolygónkat a tengerfenéktől a légkör legfelső rétegéig. Ez és a népesség drámai mértékű növekedése – száz év alatt körülbelül másfél milliárról hét és fél milliárdra – talán önmagában is magyarázat lehetne a soha nem látott nagyságrendű nyomorúságra (legalább egymilliárd ember nem jut napjainkban egészséges ivóvízhez és rendszeresen éheznek), pedig nem az. Mert ne hagyjuk számításon kívül, hogy eközben a globális elit gazdagsága-hatalma és a világszegénység áldozatai közötti szakadék is elmélyült, éspedig olyan mértékben, amire a történelemben nem találunk példát. A középosztályok el is tűntek ebben a szakadékban. Az anyagilag és szellemileg önálló, közepes egzisztenciák részaránya világszerte lecsökkent. Nincs többé keresnivalójuk a globális piacokon, és se ellenőrizni, se befolyásolni nem képesek a politikai és kulturális világfolyamatokat. Márpedig korlátozott hatalom, autonóm civiltársadalom, népszuverenitás vagy nevezzük bárminek azt a valamit, amit jó kormányzáson értünk, csak addig maradhat fenn, ameddig a középrétegek túlsúlyban vannak a nagyon gazdagokkal és a nekik kiszolgáltatók nagyon szegényekkel szemben.

Beck a bemutatott változások lényegét a világ kozmopolitizációjában látja: tetszik, nem tetszik, ezen az új, nemzetek feletti vagy nemzeteken túli szintén kell boldogulnunk, legyünk akár futballisták vagy terroristák, munkavállalók vagy gyermekvállalók. *„Függetlenül attól, amiben az emberek hisznek, reménykednek vagy kételkednek, cselekedniük mindenesetre kozmopolita módra kell, ha sikeresek akarnak lenni”*, írja, és ez áll szerinte a cselekvés legelemibb szintjeire is. *„Akik csak helyi táplálékot akarnak enni, éhezni fognak.”* (Vajon ne tudná, hogy az új éhezők többsége az élelmiszerpiac globalizálódásának az áldozata?) *„Akik csak helyi levegőt akarnak szívni, azok a klímaváltozás korában valójában fuldokolni fognak.”* (11. o.) (Igazán? Ezentúl tehát mindenki szabadon választja meg, hogy hol óhajt levegőzni? Mellesleg, nem a globalizáció „áldásai” tették belelegezhetetlenné a metropoliszok levegőjét, Pekingtől Budapestig?) Igen, Ulrich Beck szerint ez a kozmopolitizált tér mindenki számára nyitott vagy azzá tehető.

De már hogy volna az? Úgy tűnik, a szerző megpróbál eltekinteni attól, hogy a megkerülhetetlen és mindent bekebelező globális érintkezés szép új világában a hozzáférés lehetősége, az érvényesülés esélye a lehető legeggyenlőtlenebbül oszlik el a szereplők között. Állítása szerint, ha a kozmopolitizált viszonylatokat ma még a poszt-kolonialista nagyhatalmak vetélkedése és a multinacionális tőkés hálózatok monopóliumai uralják is, az csak azért van, mert az emberiség

többsége oktan módon kötődik régi, ellehetetlenült intézményeihez és lokális identitásához. Mert még nem ébredtünk új, egyetemes, világpolgári öntudatra. A régi intézményeknek azonban végük, és Beck szerint nem is kár értük, hiszen a globalizáció pusztító következményeit, a nukleáris fenyegetéstől a társadalmi igazságtalanságig ő azzal magyarázza, hogy még nem sikerült levetkeznünk gondolkodásunk megrögzött nacionalizmusát, lokális provincialitását.

Hogy miért nem globalizációról beszél, s mit is takar az ő „módszertani” – értsd: nem világnézeti – kozmopolitizmusa, arról a kötetben fellengző, de homályos eszmefuttatásokat olvashatunk, melyek alapját mindenesetre a felvilágosodás korában élt nagy német filozófusok, lelkes világpolgárok ismerős eszméi képezik. Azonban azt kell mondanunk, hogy az egyetemesen észszerű igazsággal, embertestvériséggel, a népeket megosztó érdekellentétek megszűnésével kapcsolatos látomásaikat a történelem nem igazolta, se kantianus, se hegeli, se marxista változatban. Nem ért ugyanis véget. Mármint a történelem. Se 1808-ban, se 1989-ben. De talán majd most. Ulrich Beck politikai-filozófiai végrendelete legalábbis ezt ígéri, ezúttal is a helyesen felismert történelmi szükségszerűség jegyében. Mert nem jó vagy rossz, állítja, hanem egyszerű tény, hogy egy olyan világban, ahol átoperált muszlim vesék tisztítják a keresztények véré, és a fehér rasszista egy fekete megvásárolt tüdejével lélegzik, ott a biopolitikai világpolgárságnak többé nincs alternatívája. Már „csak” az kellene, hogy a nacionalista hályog lehulljon a szemünkről, s ne a kényszer, ne a gyűlölet legyen köztünk az összekötő kapocs, hanem sorsunk közösségének felismerése. *„Ebben a katartikus pillanatban leomlnak az intézményeink által emelt mentális válaszfalak, és társadalmi tényként, empirikusan tanulmányozhatjuk, hogyan nyílik meg az új, kozmopolita látóhatár s válik globálissá.”* (123. o.)

Ez az a pont, ahol a jámbor és optimista utópia menthetetlenül „hasznos idiótává” (V. I. Lenin) teszi hirdetőjét. Ez a minden helyi érdeken felülemelkedő kozmopolita prófécia ugyanis, akarva-akaratlanul a „létező”, igazságtalan és kegyetlen globalizációt igazolja. Hogy nincs más út, mert ez a haladás szükségszerű iránya: a globalizációt még több globalizációval lehet csak legyőzni. A helyi politikai-kulturális közösségek antiglobalista önvédelme tehát reakciós és kilátástalan. *„A nemzetállami formában megszervezett ipari kapitalizmus”* (36. o.) egyedüli ellenszere a kozmopolitizáció. De vajon mi lehet a globális formában megszervezett ipari kapitalizmus ellenszere? Váratlan logikai csavarral oda lyukadunk ki, hogy a mai, „rossz” globalizáció is azért rossz csupán, mert a nacionalizmusok vetélkedése uralja. A megoldás a világpolgári öntudat, amely képes szakítani

a múlttal. Beck futurista kiáltványának szavaival: „*nem hivatkozhatnak többé a jelenre és a múltra, akik a jövőről beszélnek; mostantól kezdve magára a jövőre kell koncentrálniuk, a múlt biztonsági hálójának nélkül*” (51. o.). Ha kilépünk a reakciós nemzetállami perspektívából, és átvesszük a felvilágosult kozmopolita nézőpontját, akkor, ígéri Beck, eltűnik az a hamis látszat, mintha a globális kockázatok érintettjei ne tudnák elszámoltatni a döntéshozókat, és ne befolyásolhatnák a döntéseket. Csak le kell számolniuk nacionalista előítéleteikkel, és a helyi hagyományok, nemzetállami keretek közül bátran kilépve, fajra, vallásra, helyi érdekre való tekintet nélkül össze kell fogniuk más országok és földrészek világpolgáraival, hogy magukhoz ragadhassák a kezdeményezést. A politikai és gazdasági hatalom régi, imperialista struktúrái többé nem állhatnak ellent a kozmopolita internacionálé erejének, állítja Beck. Hogy mindez hogyan történik majd, arra művében több szót nem veszteget.

Marxista előképzettséggel és kelet-európai tapasztalatokkal persze, nehéz nem felismerni e tanok eredetijét. Akkor is, ha a világ proletárijainak történelmi küldetése a globális civil társadalom ideológusai szerint ezúttal a nagy világvárosok ténylegesen máris át-kozmozopolitizált lakosságára vár. Akiknek életében mindez állítólag megállíthatatlanul megvalósul. (Nem egyetlen városban valósul meg, „*hanem a világvárosok sokaságában együtt, erős vörös-zöld koalícióval a városvezetésben, a hatalom visszaszerzésére esélytelen konzervatívokkal*” /45. o./, na ez a lényeg.) Mások másképpen látják persze ezt is, de hát ilyen a világ. Ugyanezeket a városi mozgalmakat a lokalisták a globalizációtól kikezdett, autonómiájukat védelmező helyi közösségeknek tulajdonítják. És ők is empirikus kutatásokra hivatkoznak, hiszen a világ metropoliszaiban az etnikai és vallási fundamentalizmus virágzik. Joshua Friedmann például integráció helyett csupán hibridizációt észlel, és a kulturális gyökerek összekuszálódásáról beszél (*The Hybridization of Roots and the Abhorrence of the Bush*; in: Featherstone–Lash, szerk.: *Spaces of Culture*; SAGE, London, 1999, 230–256.). Más szociológusok az etnokulturális gettók lakói és a befogadó társadalom közötti, egyre mélyülő ellentétek bemutatása mellett még azt is megemlítik, hogy a különböző országokból érkező bevándorlók sokszor egymással is ellenségesek. Nincs jele annak, hogy valami új, nemzetközi proletariátust akarnának alkotni. Az élenjáró tudománynak alighanem ismét új forradalmi osztály után kell néznie.

De az is lehet, hogy Beck nem rájuk, a megalázottakra és megszorítottakra gondolt, bár ennek ő maga sem volt teljes tudatában. Hanem a szilícium-völgy fehérgalléros programozóira, akikre kozmo-

politikai látomása a leginkább ráillik. A Faculty Club International tagjaira, ahogyan Peter Berger nevezte őket (Berger: *A globális kultúra négy arca*; Európai Szemle, 1998/2). És azokra, akik onnan kikerülnek: a nagy nemzetekfeletti szervezetek és multinacionális cégek menedzsereire, akik egész életüket a nemzetközi tárgyalások, szállodák, légi járatok és üdülőhelyek világegyforma terében töltik. Beck tiltakozna e feltevés ellen. Azonban a sikeres világpolgár-értelmiségi, legyen *alterglob* vagy *neokon*, akarva-akaratlan velük szív egy levegőt, az ő tapasztalataikat tapasztalja (nem a migráció áldozatáét), és az ő kiváltságaikat élvezzi, miközben a maga kritikai elméletét előállítja.

Ezek az elméletek véleményem szerint azért kártékonyak, mert a globalizáció ellen lázadókat oda csábítják – erős multikulturális hátszéllel és elsőprő nemzetközi sikerrel –, ahol csak vesztesek lehetnek. Mert egy egybenített, minden irányban korlátlanul átjárható világban a helyi társadalmak ellenőrzése alól kivont globális folyamatok nyertesei mindig azok lesznek, akik jelenleg is élvezik e rendszer valamennyi előnyét, hiszen ők maguk a rendszer. A kozmopolitizált világ realitása: a technológiai-gazdasági-katonai hatalom példátlan összpontosulása a hálózatok kulcspozíciói körül. Minden egyéb: wishful thinking. (De ne szőrös mancsokat és ne karvalykarmokat tessék odaképzelné, hanem számítógépeket és személytelen, de éppen ezért a végsőkéig kérlelhetetlen folyamatokat.) Az ezek által felügyelt globális színtereken az ellenállás jóval esélytelenebb, mint helyben. A kozmopolita értelmiségi tehát ugyanúgy a rendszert erősíti, mint a nemzetközi terrorista. Közös tévedésük, hogy azt hiszik, saját céljaik szolgálatába állíthatják a rendszert: szómágiával vagy öngyilkos merényletekkel.

Beck kozmopolita kiáltványa számvetésre készíti a globalizáció kritikusait (*alterglob*), hogy tulajdonképpen mit is akarnak. A vita középpontjába, nem meglepő módon, a technika és a technikafüggő életmód megítélése kerül. A kozmopolita álláspont látszólagos radikalizmusa minden hagyományos intézménnyel és előítélettel kész leszámolni, az úgynevezett techno-optimizmus kivételével. Ennek gyökerei a „termelőerőket” a „termelési viszonyoktól” elválasztó marxista történelemmetafizikából táplálkoznak – amint erre a Marcuse-szal vitázó Habermas már egy fél évszázaddal ezelőtt rámutatott *Technika és tudomány mint „ideológia”* című írásában (in. *Válogatott tanulmányok*; Atlantisz, Budapest, 1994). A globális informatikai hálózatokban zajló adatfelhalmozás és kommunikáció, a fizikai és szellemi képességeket helyettesítő technikai „protézisek” (Baudrillard) alkalmazása a nemzéstől az oktatásig, a helyváltoztatástól a szórakozásig, politikai értelemben korántsem semleges lehetőség, hanem

egy politikai-gazdasági rendszer kényszerűsége: ez maga az elnyomás a maga kitüntetetten huszonegyedik századi formájában! Ezt a rendszert arra „találták ki”, hogy a helyi társadalom szövetét szét-roncsolva aláássa a közösségek képességét az önvédelemre, és eltávolítson minden akadályt a növekedéskényszerben szenvedő modern ipari társadalom útjából, amely csak úgy és csakis addig képes fennmaradni, ameddig a világ erőforrásainak maximális kiaknázásában nem korlátozza semmi. Erre képes, másra nem használható. A virtuális együttműködés távoli városokban élő ismeretlen barátainkkal, akikkel egy facebook csoportban lájkoljuk egymást, nem teremt cselekvőképes közösségeket, és nem rendíti meg a rendszert. Éppen ellenkezőleg, minden kattintás, minden harapás a génmódosított takarmányba, minden lombikbébi függőségünket, azaz a gazdasági-politikai-kulturális rendszert élteti. A történelem azonban azt mutatja, hogy a kilátástalanul elnyomottak újra és újra, mégis azt képzelik, hogy felszabadulásuk keresztülvihető lesz „a kisajátítók kisajátítása” révén. Hogy ugyanazok a bevált intézmények és technikák, amelyek odáig elnyomókat szolgálták, azon túl őket fogják majd szolgálni. Mint a kozmopolita globalizáció a társadalmi igazságosságot és a környezet védelmét. (*The Metamorphosis of the World: How Climate Change is Transforming Our Concept of the World*; Polity Press, Cambridge, UK, 2016, 200 oldal)